

<http://www.diva-portal.org>

Preprint

This is the submitted version of a paper published in *RIG: Kulturhistorisk tidskrift*.

Citation for the original published paper (version of record):

Bonow, M., Svanberg, I. (2014)

Urbana fiskdammar i 1600 och 1700-talets Sverige: strödda notiser om akvakultur i stadsmiljö.

RIG: Kulturhistorisk tidskrift, 97(4): 215-222

Access to the published version may require subscription.

N.B. When citing this work, cite the original published paper.

Permanent link to this version:

<http://urn.kb.se/resolve?urn=urn:nbn:se:sh:diva-29047>

Urbana fiskdammar i 1600- och 1700-talets Sverige

Strödda notiser om akvakultur i stadsmiljö

Madeleine Bonow och Ingvar Svanberg

En och annan har säkert frågat sig varför buss 44:s ändhållplats på Östermalm i Stockholm bär namnet Ruddammen. Kvarters- och gatunamn som alluderar på rudor och ruddammar återfinns även i andra städer. I centrala Uppsala ligger invid Fyrisån kvarteret Rudan, prydligt utmärkt med en skylt på husväggen i hörnet av Sankt Olofsgatan och Sysslomansgatan. Även i Gävle hittar vi en Ruddammsgränd i stadens äldre kvarter. Gatu- och kvartersnamn i Eskilstuna, Lindesberg, Linköping, Mariefred, Norrköping och Skänninge vittnar också fortfarande om historiska ruddammar som nu är försvunna. Rudan (*Carassius carassius* (L.)) är en karpfisk som förr odlades i dammar i Sverige. Den är anspråkslös och har en god reproduktions- och överlevnadsförmåga. Eftersom rudan även kan uthärda vintern i bottenfrusna dammar har den befunnits särskilt lämplig för akvakultur i nordliga områden där klimatet kan vara bistert. Denna förmåga att klara infrysning – upp till 140 dygn – förklaras med att rudan under anoxiska förhållanden producerar alkohol, vilket förhindrar att vävnaderna i kroppen fryser sönder (Holopainen, Hyvärinen & Piironen 1986).

Normalt förknippas ruddammar med mer rurala omgivningar än vad exemplen från Gävle, Stockholm och Uppsala ger prov på. Men namnskyltarna i dessa städer indikerar att även här har det under 1600- och 1700-talet faktiskt legat dammar där man odlade rudor. Vattenbruk med fiskodling tillhör en i det närmaste obeaktad del av städernas historiska geografi och handlar om en aspekt av stadsbornas relationer till djuren i sin närhet som ej fått någon närmare belysning. Den biologiska mångfalden i äldre tätortsnära miljöer är ett intressant ämne med kulturhistoriska dimensioner värda att studera ur etnobiologiskt och kulturgeografiskt perspektiv.

Djur i stadsmiljö

I anslutning till ett forskningsprojekt, som kombinerade molekylärbiologiska metoder med humanvetenskapliga, rörande äldre tiders rudodling i profana och klerikala sammanhang, det vill säga kloster, slott, herrgårdar och landsbygdens prästgårdar 1450–1900, stötte vi också på

uppgifter om dammanläggningar med fisk i städerna.¹ Det fanns inte tillfälle att inom projektets ramar studera dessa närmare, i synnerhet som några reliktpopulationer av rudor med historisk kontinuitet sällan kunde fastställas i tätorterna. Vår artikel kan därför bara kortfattat visa på förekomsten och presentera några data utifrån de strödda uppgifter vi kom över i samband med projektet. Mestadels benämns de ”ruddammar”, ibland ”fiskdammar”, någon gång också ”karpdammar”, i källmaterialet. Enstaka dammar med karpar (*Cyprinus carpio*) har förekommit i Sverige, men eftersom ekologiska och klimatologiska förhållanden inneburit att arten normalt ej kunnat reproducera sig i landet, har det i praktiken även i de fallen vanligen handlat om dammar med rudor.

Stadsbor har haft djur av olika anledningar. Boskapsskötsel i städerna, fortfarande bara sparsamt belyst i litteraturen, var ett vanligt förekommande agrart inslag i äldre tid och utgjorde en del av stadens livsmedelsförsörjning (Berg 1932; Paulsson 1950: 37–38; Jonsson 1984; Karlsson 2002; Björklund 2008). Det fanns också hundar, katter och sångfåglar, som kunde vara såväl nyttodjur som rena sällskapsdjur (Svanberg 2008, 2014: 112). Även rudodling förekom i eller intill städer under 1600- och 1700-talet, så uppenbarligen hade borgarna också upptäckt möjligheten att genom vattenbruk få tillgång till matfisk. Ämnet urbana fiskdammar förtjänar en mera ingående studie, som skulle kunna ge ytterligare uppgifter om städernas försörjning i äldre tid, men bör också kunna belysa trädgårdskulturens utveckling i den urbana miljön, ett ämne som knappast alls avhandlats för 1600- och 1700-talet. Med utgångspunkt i ett historiskt källmaterial, där vi träffat på dammar i stadsmiljö, vill vi här kort diskutera ämnet. Förutom toponymer, som alltjämt bär vittnesmål om dammarnas tidigare existens, har vi också begagnat oss av geometriska jordebokskartor i lantmäteristyrelsens arkiv och på Riksarkivet, något som gett oss möjlighet att tränga ner till 1600-talets förra hälft och lära känna dammbruket på en konkret nivå. Därtill har vi använt oss av olika skriftkällor.

För information rörande rudodlingens historiska bakgrund i Sverige och uppgifter om ruddammar i slottsparker, herrgårdsmiljö och prästgårdar hänvisar vi till övriga projektpublikationer (Bonow & Svanberg 2011, 2012, 2014, under utg.1; Svanberg, Bonow & Olsen 2012). Monastisk fiskodling på svensk mark har resulterat i ett par studier inom projektet (Svanberg & Cios 2014; Bonow & Svanberg under utg.2). Den roll som dammproducerad fisk spelat i kosthållet har flyktigt berörts i en studie av cyprinidernas reträtt

¹ Forskningsprojektet “The Story of the Crucian Carp in the Baltic Sea Region: History and a Possible Future”, leddes av professor Håkan Olsén vid Södertörns högskola och finansierades av Östersjöstiftelsen. För övriga publikationer från projektet se referenslistan.

som livsmedel (Bonow & Svanberg). Resultat från de molekylärbiologiska studierna omfattar enbart prover tagna i rurala dammar och har redovisats i en särskild publikation (Janson m.fl. 2014).

Dammar i Stockholm

Området Ruddammen på Östermalm i Stockholm berättar genom sitt namn om att här fanns under 1600-talet och senare en eller flera fiskdammar anlagda. Den första dammen omtalas strax söder om Roslagstull 1650 och finns angiven som damm i källorna ännu 1885. I början av 1700-talet fanns flera fiskdammar i området och den största av dem ägdes av värdshusinnehavaren Ingemar Frodholm och låg på hans egendom, Ingemarshov. Dammarna försvann i samband med byggnation på 1800-talet (Stahre 1982: 305).

En Jochum Bryggare hade vid 1600-talets mitt inte mindre än sex fiskdammar i Pålsundet på Långholmen (Bonds 1977: 42). I mitten av 1600-talet anlade Wilhelm Böös Drakenhjelm en ”träägårdh och carpedammar”, på den plats som idag efter dessa dammar kallas Zinkensdamm på Södermalm. Malmgården övertogs 1685 av en Frantz Zinck, därav namnet (Bonow & Svanberg 2012: 131). Karpar nämns också i de kungliga dammarna på Djurgården 1683 och 1684, där de inte klarade den kalla vintern. Frågan är emellertid om man ändå inte mestadels höll rudor även i dessa dammar. Annars är Djurgårdens fiskdammar intressanta för att man på 1680-talet odlade grönling (*Barbatula barbatula*), då kallad *smärpling*, där. Grönlingen uppskattades, trots sin litenhet, som en nyttig och lättsmält matfisk i äldre högreståndskosthåll (Lundberg & Svanberg 2010).

Den enda oss veterligen kvarvarande äldre fiskdammen i centrala Stockholm är Karpdammen, numera belägen intill Bollnästorget inom Skansens friluftsmuseum, och som finns utmärkta på en karta 1817. Sedan Artur Hazelius omvandlade området till ett friluftsmuseum 1891 har Karpdammen, tillsammans med dess tvilling Svandammen, fungerat som fågeldamm. På 1890-talet donerade disponent Hugo Victor Tiberg i Långbanshyttan karpar till Karpdammen på Skansen (Bonow & Svanberg 2012: 131).

Det fanns också ruddammar på åtskilliga malmgårdar i centrala Stockholm. År 1739 köpte exempelvis Mårten Triewald en tomt på Kungsholmen. Här anlade han en ruddamm, som han för övrigt fick anledning att beskriva i Vetenskapsakademins handlingar 1746. Han hade fått iglar i dammen och vände sig till vännen Linné för råd om hur man skulle utrota dem (Triewald 1746). Vi kan också nämna Tottieska malmgården på Bondegatan (vars hus numera är flyttad till Skansen) där det likaså fanns en ruddamm i trädgården (Selling 1931:

110). På 1840-talet nämns alltså en ruddamm ”på västra ängen” vid Marieberg (Wikström 1840: 14). Tyvärr finns inga av Stockholms innerstads ruddammar bevarade till våra dagar.

Övriga svenska städer

Ruddammar fanns nu inte bara i Stockholm, utan vi har hittat sådana i en rad städer. Slottedammar i städer omnämns redan på 1500-talet i Eskilstuna, Kalmar, Uppsala, Åbo och Örebro, där den fylldes igen först 1863. Fiskdammar som tillhört borgarskapet fanns i dessa städer och på flera platser, fast något århundrade senare. Vi har nämnt Gävle, där gatunamnen Ruddammsgränd och Ruddammsgatan i centrum minner om att där en gång fanns särskilda dammar för rudodling. På äldre kartor från början av 1700-talet ser vi de anlagda ruddammarna utmärkta (Stern 1990: 115). Lustigt nog fanns ännu i början av 1960-talet där en restaurang Rudan (Ruddammsgatan 23), men huruvida fisken serverades låter vi vara osagt!

Även i Uppsala har det, som noterats, funnits ruddammar. Intressant nog föreligger det även ett arkeozoologiskt fynd av rudfragment från slutet av medeltiden eller början av tidigmodern tid, funnet vid utgrävningar i kvarteret Kransen i centrala Uppsala. Någon damm har däremot ej påträffats just där. Fyndet kan helt enkelt vara förbundet med konsumtion av rudor. "Möjligen var det odlade rudor", skriver osteologen Leif Jonsson (1984: 81) i sin analysrapport. Ruddammar finns omtalade sedan 1500-talet i Uppsala. Vi har först en slottedamm. År 1570 hade det nämligen anlagts en ruddamm vid Uppsala slott. Drygt 20 år senare fick Filip Kern i uppgift att inrätta en fiskdamm, kallad Kungsdammen eller ”ruddammen” (1588), och som alltså finns kvar, fast nu känd som Svandammen, i centrala Uppsala. De senaste hundra åren har den tjänat som fågeldamm (Bergström 1933: 142). Under 1700-talet användes den ännu som ruddamm (Linnaeus 1899: 36). Där konditori Öfvandahls numera ligger, heter kvarteret Rudan, idag markerat med en skylt på husväggen. Här har det möjligen, under tidigt 1600-tal, legat en ruddamm, men några bevarade kartor som bekräftar detta föreligger ej. Namnet Qvarteret Rudan finns dock belagt på en karta från 1671 (Wahlberg 1994: 68). Enligt en teckning av den unge Carl Linnaeus från 1730 fanns under Rudbeck d.y.s tid en fiskdamm, sannolikt med rudor, i Uppsala akademiska trädgård, nuvarande Linnéträdgården (Fries 1903:90). Linné nämner också förekomsten av flera rud- och fiskdammar i Uppsala, bland annat flera som ägdes av juristen Johan Fick (Trievald 1746: 217). I sammanhanget kan nämnas att även i stadens utkanter fanns dammar. En ruddamm, omnämnd på en karta från 1630-talet, belägen vid Sandvikskällan längs Fyrisån

nära Ulleråker, var dock borta redan på 1700-talet. En annan ruddamm, omnämnd i en av Linnés herbationer till Ultuna, finns däremot fortfarande i behåll i Ullbo (Linné 1921: 21).

Ruddammar och andra fiskdammar nämns i källor från Arboga, Eskilstuna, Örebro, Linköping, Norrköping, Söderköping, Varberg and Ronneby. Många av dessa dammar återfinns också på äldre lantmäterikartor. Abraham Hülphers (1783:83–84) nämner en ruddamm i Eskilstuna 1783, och i den fanns alltjämt fisk på 1920-talet (Hellberg 1920: 187). Andra ruddammar fanns vid Almrothska ängen och vid Gästis i Eskilstuna, men de var försvunna 1920 (Hellberg 1920: 336). Vid det så kallade Ahllöfska stenhuset i Arboga fanns på 1730-talet en ruddamm. I slutet av 1800-talet kunde man ännu se spår efter en urban ruddamm i Arboga (Bergström 1892: 77). Från Örebro finns en 1600-talsuppgift om att änkan Elsa Hoffman ägde en egendom i stadens utkant där det fanns en ruddamm (Lenander Fällström 1987: 111).

Södra Sverige har förstås också haft fiskdammar i städerna. På 1760-talet inrättades en komplex dammanläggning för odling av karp på Helgonabacken i Lund (Nilsson 1939: 96). Rester av detta kan fortfarande ses utanför universitetsbiblioteket. På 1850-talet fanns enligt zoologen Sven Nilsson (1855: 259) fortfarande talrika ruddammar i Lund.

Från Finland har vi bara några enstaka belägg för stadsdammar. På Sveaborg finns dock fortfarande en damm (Piperska dammen) i behåll. I Helsingfors förekommer rudan i dammar, men vi har inga uppgifter om deras bakgrund (Kangas 2007: 11). Mera känd är ruddammen i Ebba Brahes trädgård i Nykarleby. Konstnären Gunnar Clément har i Brostugan långt senare i arkaiserande penseldrag låtit avbilda Ebba Brahe metandes en ruda (Huldén 1957).

Det var emellertid inte bara ruddammar som anlades i städerna. Efterfrågan på blodiglar (*Hirudo medicinalis* L.) hade ökat i slutet av 1700-talet och under 1800-talets förra hälft var omsättningen stor. Ludvig Löfwenskiöld (1861: 48) uppger att den årliga förbrukningen av iglar i Sverige vid mitten av 1800-talet uppgift till omkring 680 000. Därför inrättades flera odlingsdammar i Sverige, sådana nämns bl.a. från Stockholm, Karlshamn och Hisingen (Malm 1863: 175). Gatunamnet Igeldammsgatan på Kungsholmen i centrala Stockholm minner om sådana dammar. I den gamla stadshagen anlade Apotekarsocieteten fem odlingsdammar. Enligt ett bevarat dokument släppte man ut 25 000 iglar i dammarna, men efter fyra års tid hade man bara lyckats fånga 2 000 (Ahlberg 1908: 504–542)

Diskussion

Om dammarna i herrgårdar och landsbygdens prästgårdar kan sägas vara ett utslag för urbana aktivitetsfält bör dammarna i städerna i viss mån ses som ett agrart inslag, åtminstone om de användes för avel och uppfödning av fisk. Vår genomgång är ingalunda en heltäckande översikt av urbana fiskdammar i svenska städer under 1600- och 1700-talet. Stadshistoriska arbeten rymmer förmodligen ytterligare data, likaså kartmaterial och andra källor.

Teknikhistoriker skulle kunna tillföra information om dammarnas konstruktioner och hur de fungerade med vattentillförsel och avtappning. Därom har vi inget att säga (jfr dock landsbyggsdammarna beskrivna av Barchaeus 1924: 111–112, 119–120). Vi har inte heller närmare berört ruddammarnas funktion. I en del fall, som i Stockholm, Uppsala, Gävle, Arboga och Eskilstuna, har det åtminstone till en början handlat om fiskodling, det vill säga man har producerat rudor i akt och mening att använda dem som livsmedel. Rudan finns med i 1700- och 1800-talens kokböcker, och prisas ofta som en god matfisk (Bonow & Svanberg 2012: 141–142). Mot slutet av 1700-talet ifrågasätts dock dess kulinariska värde: "Om rudan skal anses för läckerhet, måste Kocken däri hafva så stor del som naturen", menade Bengt Bergius (1785: 315). Vi vet från andra sammanhang att "ruddammarna" också begagnades som förvaringsdammarna för vildfångad fisk. I en tid då kylskåp och frysboxar saknades var man i första hand hänvisad till att konservera den vildfångade fisken. Det gjorde man genom torkning eller fermentering (surfisk), men även genom nedsaltning. Då kunde dammarna tjäna som förvaring av levande fiskar, som senare kunde håvas upp för att ätas färsk. Braxen (*Abramis brama*) lämpade sig exempelvis bra för förvaring i dammarna.

Ruddammarna hade också ett värde som ornamentala inslag, en uppfattning som hade introducerats redan genom 1600-talets barockträdgårdar (jfr Bonow & Svanberg 2012: 130). Det kan mycket väl vara så att de dammar som anlades i exempelvis Stockholms malmgårdar fungerade mer som prydnadsdammarna än för att producera fisk. En del ruddammarna förändrade sin funktion under tidens gång. Slottedammen i Uppsala, anlagd som ruddamm på 1500-talet, blev så småningom en fågeldamm, vilket den under namnet Svandammen fortfarande är, även om den sista svanen dog för något år sedan.

Det finns fortfarande gott om dammar i svenska städer: parkdammarna, prydnadsdammarna, fågeldammarna, branddammarna, trädgårdsdammarna, vattenfyllda lertäkter, etc. Dammarna utgör ett viktigt inslag med dekorativa förtjänster i stadslandskapen och de gynnar dessutom den biologiska mångfalden. I trädgårdsdammarna har koikarpar och guldfiskar blivit populära de senaste åren. Rudor hamnar ibland också i trädgårdsdammarna. På så sätt kan man säga att de förvandlats från produktionsdjur till prydnadsdjur. Däremot odlas inte rudor längre som matfisk, varken i städer eller i fiskodlingar på landsbygden i Sverige, även om den skulle

kunna ha en viss potential, inte minst borde den kunna efterfrågas av invånare med östasiatiskt ursprung. Rudor har emellertid inte alls försvunnit från städerna. Arten är lättspridd och kolonialiserar snart dammar som anläggs i städerna. Många brand- och parkdammarna runt om i Sverige hyser därför rudpopulationer. Stadsskogen i Uppsala har exempelvis dammar med rudor; Järvafältet var länge uppskattat av skolpojkar för att man kunde fånga smårudor som agn i de vattenfyllda granatkrattar som fanns där. Några inventeringar av dammrudornas nutida utbredning föreligger inte. En del av de moderna bestånden kan härstamma från äldre anlagda fiskdammarna.

Rudan har varit ett husdjur, ett produktionsdjur, där gränserna mellan "tamt" och "vilt" varit flytande. I likhet med exempelvis vinbergssnäckorna (*Helix pomatia*), som är vanliga i stadslandskapet i Mälardalen och södra Sverige, representerar dammrudorna också ett biologiskt kulturarv, värt att slå vakt om (Schlesch 1938; von Proschwitz 2003: 32). Det har man exempelvis gjort med rudor i samband med en nyligen genomförd restaurering av dammarna vid Haga slott. Bevarade dammar med gamla rudpopulationer finns på många håll och det vore av flera skäl angeläget om de skyddades och förvaltades för framtiden, istället för att fyllas igen eller att ersätta fiskarna med moderna, mer ornamentala arter som guldfisk eller koikarp.

Urban Fishponds in 16th and 17th Century Sweden

Scattered notes on aquaculture in urban settings

The presence of fishponds in the older Swedish urban landscapes has received little attention from researchers. Such ponds are known to have been in existence from at least the 16th century (Turku, Uppsala, Örebro) and they became quite common among the burghers during the next two centuries. Ponds were kept in order to cultivate crucian carp (*Carassius carassius*), which was easy to breed and maintain, as well as also being appreciated as food. With the help of maps, toponyms and written sources we have traced such crucian carp ponds from Gävle in the north to Lund in the south. Very little is known about the maintenance of the ponds, nor about how the crucian carp were raised in captivity. Crucian carp ponds could be found in grounds of castles, manors and vicarages in the Swedish countryside. Although the main purpose of the ponds was to produce crucian carps for consumption, the ponds also had an unambiguously ornamental value in the emerging garden culture which the burghers began to cultivate in the 17th century. As early as the 19th century many of these urban

fishponds had disappeared. Very few of them remain today in the urban landscape, although place names sometimes remind us of their earlier presence.

Otryckta källor

Institutet för språk och folkminnen: Dialekt och folkminnesarkivet i Uppsala

Ortnamnsregistret

Lantmäteristyrelsens arkiv

Geometriska jordeböckerna och geometriska kartor från 1600-1700-1800-talet.

Riksarkivet

Geometriska jordeböcker (databasen Georg)

Referenser

Ahlberg, Karl 1908: *Den svenska farmaciens historia*. Stockholm: Wilhelm Billes.

Barchaeus, Anders Gustaf 1924: *Underrättelser angående landthushållningen i Halland samlade under en resa ... 1773*. Lund: C.W.K. Gleerup.

Berg, Gösta 1932: Boskapsskötsel och jordbruk i det gamla Stockholm. *Samfundet S:t Eriks Årsbok* 1932, s. 183–214.

Bergius, Bengt 1785: *Tal om Läckerheter*. Stockholm: Johan Georg Lange.

Bergström, Erhard 1933: *Fågelliv i städernas dammar och vattendrag*. Hudiksvall: Ebe-förlaget.

Bergström, G. 1892: *Arboga krönika* vol. 1. Örebro: Köpingsposten.

Björklund, Annika 2008: Hagvaktare och fåkarlar, svinaherdar och åkervaktare: om några lantliga yrkesgrupper i historiska svenska städer. *Geografiska Notiser* 2008:2, s. 75–86.

Bonds, Gunvor 1976: Kritpipor från Ryssviken. *Fataburen* 1977, s. 33–56.

Bonow, Madeleine & Svanberg, Ingvar 2011: »Säj får jag dig bjuda ur sumpen en sprittande ruda«: en bortglömde läckerhet från gångna tiders prästgårdskök: I: Madeleine Bonow och Paulina Rytkönen (red.): *Gastronomins (politiska) geografi*. (=Ymer 2011). Stockholm: Sällskapet för antropologi och geografi.

Bonow, Madeleine & Svanberg, Ingvar 2012: Uppländska ruddammar: ett bidrag till akvakulturens kulturhistoria. *Uppland* 2012, s. 123–152.

Bonow, Madeleine & Svanberg, Ingvar 2013: Karpfiskarnas tillbakagång i svenskt kosthåll. I: Madeleine Bonow, Paulina Rytkönen och Per Wramner (red.): *Från matproduktion till gastronomi studier från Södertörn högskola*, (= COMREC Studies on Environment and Development 7). Huddinge: Södertörns högskola.

- Bonow, Madeleine & Svanberg, Ingvar 2014: »Rudor finns öfverflödigt«: fiskdammar vid svenska prästgårdar på 1600- och 1700-talen. *Saga och Sed* 2013, s. 111–131.
- Bonow, Madeleine & Svanberg, Ingvar under utg. 1: Monastiska fiskdammar i senmedeltida Sverige, I: Madeleine Bonow, Sofia Gustafsson, Magnus Gröntoft och Markus Lindberg (red.) *Biskop Brasks måltider på slottet i Linköping, ca 1520, och den medeltida svenska matkulturen*. Stockholm: Atlantis (kommande)
- Bonow, Madeleine & Svanberg, Ingvar under utg. 2: »Our Nation should give more thought to this practice«: Historical Pond-Breeding of Cyprinids in Sweden and Finland. I: M. Bonow, H. Olsén and I. Svanberg (eds): *History of Aquaculture in the Baltic Region*. (kommande)
- Fries, Th.M. 1903. *Linné: lefnadsteckning* vol. 2. Stockholm: Fahlcrantz & co.
- Hellberg, Knut 1920: *Eskilstuna: en svensk märkesstad* vol. 2. Eskilstuna: Utgivarens förlag.
- Holopainen, Ismo J., Hyvärinen, Heikki & Piironen, Jorma 1986: Anaerobic wintering of crucian carp (*Carassius carassius* L.). *Comparative Biochemistry and Physiology Part A: Physiology* 83, s. 230–242.
- Huldén, Johan Jacob 1957: *Om Ebba Brahe*. Jakobstad: Jakobstads Tidning.
- Hülphers, Abraham 1783: *Samling til korta Beskrifningar öfwer Svenska städer. 2dra flocken om städerne i Södermanland*. Westerås: Joh. L. Horn.
- Janson, Sven, Wouters, Johanna, Bonow, Madeleine, Svanberg, Ingvar & Olsén, Håkan 2014: Population genetic structure of crucian carp (*Carassius carassius*) in man-made ponds and wild populations in Sweden. *Aquaculture International* August 2014, DOI 10.1007/s10499-014-9820-4.
- Jonsson, Leif 1984: Djuren i staden. *Upplands fornminnesförenings tidskrift* 50, 88–94.
- Karlsson, Johanna 2002: Djur och människor i det gamla Stockholm. *Samfundet S:t Eriks årsbok* s. 111-126.
- Kangas, Nuttii 2007: *Helsingin kalaston historiaa, muutoksia ja nykypäivää*. Helsinki: Helsingin kaupungin ympäristökeskus.
- Lenander Fällström, Anne-Mari 1987. Kvinnor i lokalhistoriskt perspektiv: levnadsvillkor i Örebro vid 1600-talets mitt. I: B. Sawyer & A Göransson (red.): *Manliga strukturer och kvinnliga strategier: en bok till Gunhild Kyle December 1987*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Linnaeus, Carl 1899: *Hortus Uplandicus*. Uppsala: C. J. Lundström.

- von Linné, Carl, 1921: *Botaniska exkursioner i trakten av Uppsala. Akademisk avhandling under Linnés praesidium Uppsala 1753*. Uppsala: Almqvist & Wiksell.
- Lundberg, Stefan & Ingvar Svanberg 2010: Stone loach in Stockholm, Sweden and the royal fish in the seventeenth and eighteenth centuries Sweden,” *Archives of natural history* 37, s. 150–160.
- Lönnberg, Einar 1913: *Linnés föreläsningar öfver djurriket*. Uppsala: Akademiska Bokhandeln.
- Löfwenskiöld, Ludvig 1861: *Medicinska blodigeln i zoologiskt, merkantilt och ekonomiskt hänseende*. Mariestad: Abr. A. Berg.
- Malm, A. W. 1863: Svenska iglar, Disciferae, afbildade efter lefvande exemplar. *Kungliga Vetenskaps- och Vitterhets-samhället i Göteborgs Handlingar* 8: 153–262.
- Nilsson, Albert 1939: Fiskodling i Skåne i äldre tid. *Skånes hembygdsförbunds årsbok* 1939: 86–99.
- Nilsson, Sven 1855: *Skandinavisk fauna* vol. 4. *Fiskarna*. Lund: Gleerup.
- Paulsson, Gregor 1950: *Svensk stad* vol. 1. Stockholm: Albert Bonnier.
- von Proschwitz, Ted 2003: Faunistiskt nytt 2002: snäckor, sniglar och musslor. *Göteborgs Naturhistoriska Museum Årstryck* 2003, s. 23–36.
- Schlesch, Hans 1938: Über die Verbreitung der Weinbergschnecke (*Helix pomatia*) im baltischen Gebiet. *Archive der Freunde der Naturgeschichte in Mecklenburg* 13, s. 48–61.
- Selling, Gösta 1931: Tottieska malmgården: ett borgerligt fideikommiss på Södermalm. *Fataburen* 1931, s. 99–116.
- Stahre, Nils-Gustaf 1982: *Stockholms gatunamn*. Stockholm: Liber.
- Sterner, Jan 1990: Hur såg Gävle ut under stormaktstiden? *Från Gästrikland* 1989-1990, s. 109–137.
- Svanberg, Ingvar 2008: Kammarsångare och rolighetsministrar. I: Jakob Christensson (red.): *Signums svenska kulturhistoria* vol. 7. *Det moderna genombrottet*. Stockholm: Signum.
- Svanberg, Ingvar 2014: »Skäller när den skälla bör«: allmogehunden i det förindustriella Sverige. I: Anne-Sofie Gräslund och Ingvar Svanberg (red.): *Från renhållningshjon till modeaccessoar: 10 000 år av människa-hund-relationer i Sverige*. Uppsala: Kungl. Gustav Adolfs Akademien.
- Svanberg, Ingvar, Bonow, Madeleine & Olsén, Håkan 2012: Fish ponds in Scania, and Linnaeus’s attempt to promote aquaculture in Sweden. *Svenska Linnésällskapets Årsskrift* 2012, s. 83–98.

Svanberg, Ingvar & Cios, Stanisław 2014: Petrus Magni and the history of fresh-water aquaculture in the later Middle Ages. *Archives of natural history* 41, s. 124–130.

Triewald, Mårten 1746. Rön huru Iglar och Fyrfotor kunna fördrifwas utur Rude-Dammar. *Kongl. Swenska Wetenskaps Academiens Handlingar* 7, s. 216–217.

Wahlberg, Mats 1994. *Uppsala stads gatunamn*. Uppsala: Uppsala stads historiekommitté.

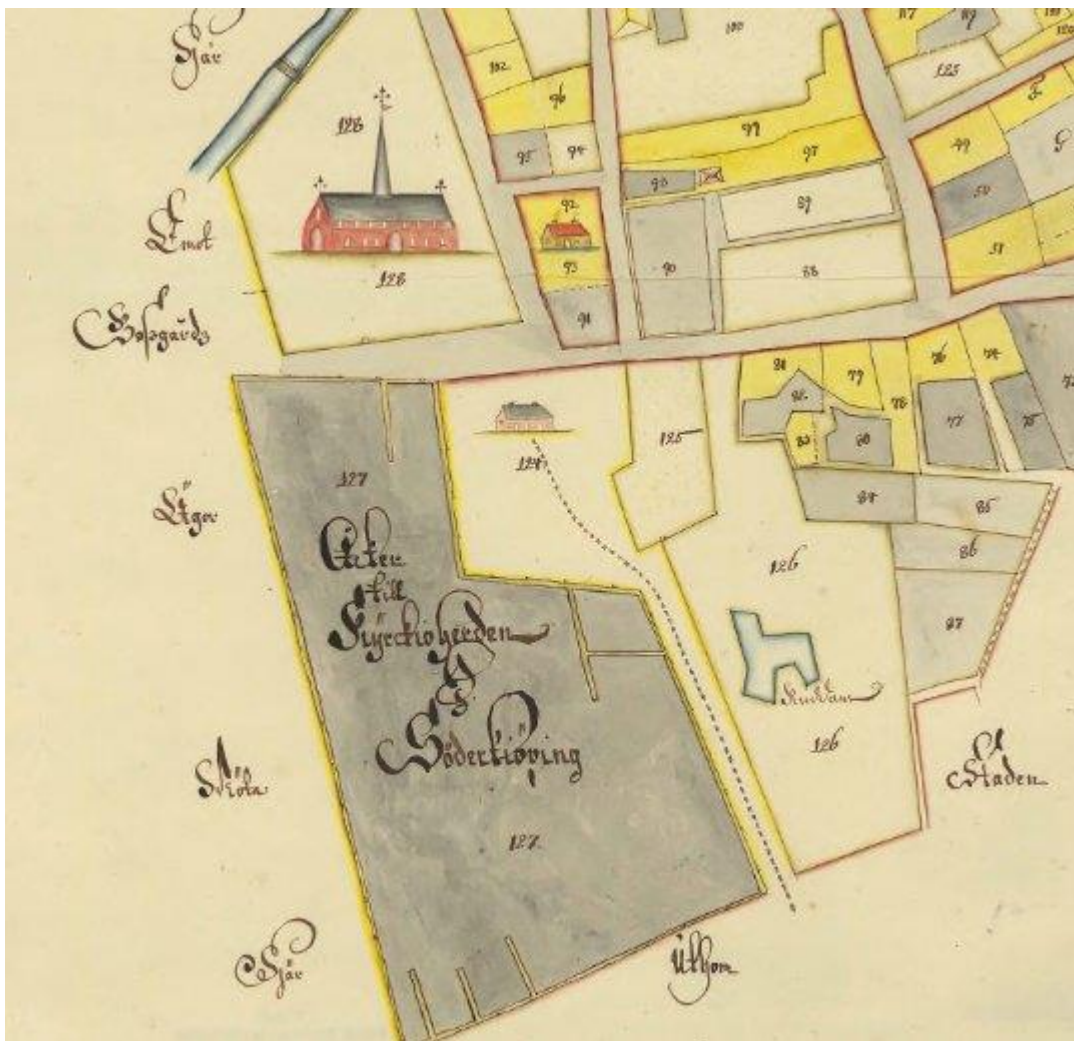
Wikström, Johann Emanuel 1840. *Stockholms flora: eller korrt beskrifning af de vid Stockholm i vildt tillstånd förekommande växter*. Stockholm: P.A. Norstedt & Söner.

Buss 44 till Ruddammen i Stockholm (Foto Madeleine Bonow)

Ruddammsgränd i Gävle (Foto Ingvar Svanberg)

Karta över Söderköping från 1701 som visar en ruddamm invid kyrkoherdens ägor (Lantmäteristyrelsen).